

НА ЧЫМ ПУПАВІНУ АБРЭЖУЦЬ – ТАКІ І ЛЁС НАКАНУЮЦЬ

Не ведаю, як дзе, а ў нас на Пастаўшчыне такая прымха была: на чым пупавіну абрэжуць – такую і прафесію выберуць. Мая мама вельмі хацела, каб я стаў «вучыцелем». У яе часы настаўнік быў вельмі паважанай асобай. Яна памятала, як настаўніцу прывозілі ў школу ў карэце. У савецкія часы з карэтай стала праблематычна, але ж добра ўжо і тое, што працаваць настаўніку даводзіцца заўсёды пад дахам, у цяпле, гэта мама вельмі цаніла. Вось так яно і выйшла, што пупавіну мне абразалі не на чым іншым, а на кнізе. Мама казала мне, што гэта яна паспрабавала паўплываць на мой лёс: каб жыццё было звязана з кнігай. Што цікава, так яно і сталася. Але якая кніга ўпершыню, хай сабе фізічна, судакранулася са мной, я так і не ўведаў. Мабыць, то быў усё ж нейкі мастацкі твор. Кнігі былі ў нашай вясковай хаце яшчэ да дня майго нараджэння. Сястра Ксеня якраз тады была школьніцай, вельмі любіла чытаць. Мабыць, у яе і ўзялі кніжку для чараўнічага дзейства. У мамы з кніжак быў малітоўнік, у таты – дапаможнікі, звязаныя з чыгуначнай справай – «Руководство бригадира пути», «Семафоры», «Путеукладочные машины».

І наканаванае вельмі хутка пачало спаўняцца. Чытаць я навучыўся рана, яшчэ ў шэсць гадоў. Першая прачытаная кніжка – казка «Лёгкі хлеб». Гэтае выданне я расшукаў пазней і паставіў на кніжную паліцу на ганаровае месца. Але сваіх кніжак у мяне пэўны час не было: застаўшыся адна з двума дзяцямі (пасля смерці таты), мама ашчаджала грошы на пражыццё. Карыстаўся напачатку кніжкамі сястры. Яны стаялі на этажэрцы з чатырма палічкамі. З гэтай этажэркі і пачаўся мой кнігазбор. На ёй часта стаялі кнігі, узятыя са школьнай бібліятэкі, самыя любімыя доўга трымаў, не хацелася здаваць. Сярод іх была аповесць Міхася Лынькова «Міколка-паравоз», яна была надзвычай блізкай мне як сыну чыгуначніка.

Доўга стаяла там і кніга тройчы Героя Савецкага Саюза Івана Кажадуба «Служу Радзіме» ў перакладзе на беларускую мову Усевалада Краўчанкі. Вядома ж, яна спарадзіла мару стаць лётчыкам. І верш Янкі Купалы «Хлопчык і лётчык» я ведаў напамяць. Але потым мара мянялася: машыніст паравоза, касманаўт (пасля 1961 года). Але гэтыя прафесіі з кнігай непасрэдна звязаны як бы і не былі, і лёс не пайшоў тут мне насустрач. Нарэшце пад уплывам кнігі фотажурналіста Васіля Пяскова «Крокі па расе» я вырашыў стаць журналістам, што пэўным чынам пазней і збылося. Але ў дзяцінстве ўвайшлі ў жыццё найперш вясковыя спецыяльнасці – пасвіць кароў, нарыхтоўваць сена, дровы, садзіць і ўбіраць бульбу. А чытаў я ў любую вольную хвіліну. Чытаў усё, што траплялася. З кніг, што былі ў сястры, памятаю аповесць Веніяміна Каверына «Два капітаны», раман Барыса Ізюмскага «Пунсовыя пагоны», «Энергію» Фёдора Гладкова. Дзве першыя мне падабаліся, я іх не раз перачытваў.

Мама ўсё ж часам купляла мне дзіцячыя кніжкі, калі мы ездзілі ў бліжэйшыя гарады Глыбокае і Варапаева. У старэйшых класах ужо і сам купляў кніжкі, якія прадаваліся ў сельскіх крамах, дзе яны стаялі побач з гаспадарчымі таварамі. Купіў і часта перачытваў «На ростанях» Якуба Коласа, «Капітан Фракас» Тэафіля Гацье. Калі я хадзіў у Ласіцкую сярэднюю школу, то кнігі чытаў пераважна бібліятэчныя, аб'ездзіў бліжэйшыя бібліятэкі пры сельскіх клубах, неблагі выбар кніг быў у школьнай бібліятэцы. Менавіта там я прачытаў ледзь не ўвесь збор твораў Джэка Лондана, творы Жуля Верна, Антона Чэхава, Янкі Купалы, Якуба Коласа, Максіма Багдановіча. Асабліва любіў «Новую зямлю» і «На ростанях» Якуба Коласа. Колькі ў іх было блізкага мне!

Былі ў той час добрыя дзіцячыя кнігі. Вельмі падабаліся мне аповесці Янкі Маўра «Палескія рабінзоны», Паўла Кавалёва «Андрэйка», Міколы Гамолкі «Лета ў Калінаўцы», у перакладах на беларускую мову прачытаў «Стажары» Барыса Мусатава, «Аповесць аб дружных» Ірыны Карнавухавай, «На беразе Севана» Вахтанга Ананяна, на рускай – усю казачную трылогію «Прыгоды Нязнайкі» Мікалая Носава, «Прыгоды Бураціна» Аляксея Талстога, «Сярожа» Веры Пановай, «Прыгоды Траўкі» Сяргея Розанава, трылогію пра Васька Трубачова Валянціны Асеевай.

Памятаю, як аднойчы папрасіў у Ласіцкім сельмагу кніжку Віктара Трыхманенкі «Чалавек распраўляе крылы», пачаў чытаць каля прылаўка, ды так захапіўся, што ледзь адарваўся, сеў на веласіпед, за пяць кіламетраў паехаў з Ласіцы ў родную вёску, узяў там прыхаваныя на нешта іншае грошы, вярнуўся, купіў гэтую кніжку і, крыху ад'ехаўшыся, на ўзбочыне балышака залпам прачытаў яе. Як жа! Там апавядалася пра равеснікаў, пра першае школьнае каханне, пра мару стаць лётчыкам! Гэтую кнігу потым перачытаў увесь клас. Зашмальцаваную, з узлахмачанымі старонкамі, я праз гады паказаў яе аўтару, які тады працаваў рэдактарам газеты «Во славу Родины», і ён быў прыемна здзіўлены папулярнасцю сваёй кнігі, якую ён сціпла назваў «грахом свайго літаратурнага юнацтва».

З самага пачатку я купляў толькі тыя кнігі, якія мне падабаліся. Праўда, не ўсякую кнігу можна было набыць. У вясковых крамах выбар быў невялікі. Затое ва ўнівермагу ў Глыбокім, дзе быў багаты кніжны аддзел, у мяне проста вочы разбягаліся: і тое хацелася купіць, і гэта. Але... «купіла» не хапала, і я з часта жалем ставіў кніжкі назад на паліцу. І ўсё ж якраз купленае там і склала аснову маёй школьнай хатняй бібліятэкі, некаторыя з тых кніг захаваліся ў мяне да сёння, хаця большасць страцілася: даваў чытаць, не вярталі... Не магу без гідкага пачуцця ўспомніць, што аднойчы змяняў лепшыя свае кнігі на спінінг (хаця так яго і ні разу не скарыстаў). Некаторых з тых, страчаных тады, кніг дагэтуль шкада... Настолькі шкада, што я расшукаў асобныя з іх у інтэрнэце і «спампаваў» на комп, перачытаў са скрухай і жалкаваннем і захаваў, ужо ў электронным выглядзе... Сярод іх «Рэспубліка Самба» Юрыя Андрэева, аповесць пра спартсменаў, пра каханне, вельмі светлая, узнёслая.

Да часоў інтэрнэта, да сканіравання і ксеракапіравання як спосабаў займець пэўныя тэксты было яшчэ далёка. А ў школьныя гады, калі пачалося захапленне вершамі, перапісваў іх у тоўсты агульны сшытак. Таксама атрымалася своеасаблівая кніга. А яшчэ паспрабаваў заняцца «самвыдатам» у адмысловым варыянце. Калі пачалася эра касмічных палётаў, вельмі хацелася ўведаць паболей пра касманаўтаў. Дакументальныя запіскі першага касманаўта свету Юрыя Гагарына «Дарога ў космас» друкаваліся тады асобнымі раздзелаў у газеце «Правда», і я выразаў тыя публікацыі па стаўбцах, а потым наклеіваў з дапамогай варанай бульбы (клею для паперы было не дастаць) у сшытак. Атрымаўся пухлы том, але ўсё ж гэта была кніга, а не стос газет. Услед за тым я гэтак жа зрабіў «рукаклейную» кнігу з запісак другога касманаўта – Германа Цітова. І зноў жа, ці мог я тады нават уявіць, што лёс звядзе мяне з касманаўтамі, што ўбачу і змагу пагаварыць з Германам Цітовым, Георгіем Берагавым, Віктарам Савіных, што я, працуючы ў выдавецтве, буду мець дачыненне да выдання кніжкі Уладзіміра Кавалёнка «Радзіма крылы дала» і ён напіша мне на ёй «Дзякуй вам за тое, што гэта кніга ёсць». Мабыць, гэта самы дарагі для мяне аўтограф на кнізе.

У сувязі з успамінамі пра хатнюю бібліятэку нельга не згадаць пра сваё кола чытання, пра тое, што, скажам, у часы дзяцінства я хацеў, што мог чытаць, што тады прадавалася ў кнігарнях. Пачатак маёй цягі да кнігі супаў з панаваннем так званай «тэорыі бесканфліктнасці», калі ў аснову сюжэта твора клалася «барацьба добрага з яшчэ лепшым». Але ўсё ж запамніліся мне раманы С. Бабаеўскага «Кавалер Залатой Зоркі», «Ад усяго сэрца» Я. Мальцава, «У Забалоцці днее» Я. Брыля, «Глыбокая плынь» І. Шамякіна.

Часам кнігі мне дарылі. Былі і прыемныя нечаканасці. Першую кніжку з серыі ЖЗЛ (пра Андрэя Рублёва) я выйграў на школьным вечары ў снежні 1963 года.

Такім чынам, мая хатняя бібліятэка была запачаткавана ў дзяцінстве.

Але ўсё ж на палічках этажэркі стаялі пераважна школьныя падручнікі. Я іх лічу першымі навуковымі кнігамі ў маёй хатняй бібліятэцы. Сярод іх асабліва запамніўся падручнік па гісторыі беларускай літаратуры Н. Перкіна і Ю. Пшыркова. Я не мог і ўздумаць тады, што праз гады сустрэнуся з аўтарамі ў Інстытуце літаратуры Акадэміі навук БССР, буду глядзець на іх як на дзіва, калі стану аспірантам, што Навум Саламонавіч Перкін стане маім навуковым кіраўніком.

Чары працягвалі дзейнічаць. Я паслухаўся мамы і пайшоў вучыцца на настаўніка. Калі я ў 1965 годзе паступіў вучыцца ў Магілёўскі педінстытут, то ў першыя ж дні вучобы ўбачыў зблізку «жывых» пісьменнікаў, ды якіх: любімага мной Канстанціна Сіманава, Яўгена Вараб'ёва (аўтара кнігі пра ўраджэнца Магілёўшчыны разведчыка Льва Маневіча) і Генрыха Баравіка. Набраўся смеласці і сфатаграфавалі Сіманава ў час выступлення, а ўсе, што ён гаварыў, старанна запісаў.

Са стыпендыі выкрываў грошы на мастацкія творы, якія мне падабаліся. А таксама думаў пра будучую прафесію настаўніка: купляў метадычную літаратуру, слоўнікі, даведнікі. Усё гэта адвозіў у час канікул у

вёску, бо захоўваць кнігі ва ўмовах студэнцкага інтэрната не было дзе. Па інтэрнатах, прыватных кватэрах я жыў аж да 1980 года, купленыя кніжкі ці пераязджалі са мной, ці раздарваліся падчас пераездаў, ці захоўваліся ў мамы. Я заўсёды любіў даваць чытаць свае кнігі, мне хацелася падзяліцца радасцю ад тых твораў, якія мне самому ляглі на душу. Але ніколі не запісваў, каму што даў, далёка не ўсе мне іх вярталі, «зачытвалі».

У майго аднакурсніка Эдуарда Веккера, карэннага магіляўчанина, была багатая хатняя бібліятэка, і я дужа зайздросціў таму, што ягоны бацька і ён сам маглі падпісвацца на рознага роду зборы твораў, анталогіі. Якраз тады былі запачаткаваныя анталогія сусветнай фантастыкі, сусветная бібліятэка ў 200-х тамах. Без пастаяннай прапіскі ў пашпарце падпісачца на іх было немагчыма. Да таго ж пасля інстытута я доўга яшчэ мяняў месца жыхарства – Кіраўск, Удзела, Віцебск, Мінск, мяняў інтэрнаты, кватэры. І першы раз падпісаўся толькі пасля завяршэння аспірантуры – на зборы твораў А. Пушкіна і А. Куляшова.

У час працы ў Інстытуце літаратуры Акадэміі навук БССР я дачыніўся да выдавецкай справы – прымаў удзел у падрыхтоўцы збораў твораў Міхася Лынькова і Максіма Гарэцкага. Зразумела, яны сталі і на паліцу ў хатняй бібліятэцы. Выдаў я тады і дзве ўласныя кнігі паводле сваіх навуковых інтарэсаў. Пазней я захапіўся мастацкім перакладам, былі выдадзены перакладзеныя мной творы Г. Сянкевіча, Ю. Крашэўскага, І. Баса, В. Палянецкага, Г. Жавускага.

Праблемы з кнігамі тады былі і іншага кшталту. Далёка не ўсё, што хацелася б мець у хатняй бібліятэцы ўдавалася здабыць яшчэ і таму, што не ўсякую кніжку можна было знайсці ў кнігарнях. Усе тыя гады, што я іх збіраў, аж да распаду СССР, быў жудасны кніжны дэфіцыт. Самыя папулярныя, «модныя» кнігі не даходзілі часта да кнігарань, іх прадавалі наменклатурным работнікам па спецыяльных каналах, некаторыя шустрыя кнігалюбы завязвалі сувязі з кніжнымі базамі. Аднойчы такая магчымасць, здавалася, надарылася і мне. На садзікаўскім ранішніку, недзе ў 1983 годзе, я сядзеў побач з жанчынай, якая (я гэта ведаў) загадвала кніжнай базай. І парашыў да яе падступіцца. Пачаў здалёку. Адбыўся такі дыялог:

– Скажыце, да вас, мабыць, часта звяртаюцца з просьбай дастаць кнігі?

– О, не кажыце! Ды прычым такое часам просяць! Вось, пачытайце, якую запіску мне сёння перадалі.

Я разгарнуў запіску, там было: «Прошу Вас, дастаўце мне, пажалуйста, книгу – Д. К. МIRON» “Пока, чево”». Адразу зразумеў, што прасіцель хоча займець выданне «Дэкамерона» Д. Бакачча, але так дзівосна былі перайначаны і пераблытаны прозвішча аўтара і назва, што я не мог утрымацца ад рогату, аж ледзь не сапсаваў дзіцячае прадстаўленне. Зразумела, што знаёмства не адбылося. Пасля такой запіскі самому прасіць дастаць штосьці расхацелася.

З кніжнага дэфіцыту нехта прыдумаў займець выгаду: скарыстаць яго для здачы насельніцтвам макулатуры. Абвяшчаліся спіскі кніг, якія можна

было набыць, калі прад'явіш талон на 20 кілаграмаў здадзенай макулатуры. Што тады стала рабіцца! Дзеля нейкай новамодай ці то і сапраўды вартай дэфіцытнай кнігі часам здавалі вельмі добрыя старыя, сама макулатура стала дэфіцытам, за ёй палявалі. Сёння, калі я гляджу ў букіністычным магазіне на тое, што было некалі ў ліку тых «макулатурных» кніг, мне рабіцца вельмі сумна. Мне стала проста не па сабе, калі я на развале, на асфальце Ждановіцкага «поля цудаў» убачыў «Планету людзей» Сент-Экзюперы – кнігу, за якую я ў шасцідзiesiąтыя гады быў гатовы аддаць... сам не ведаю што. Усё, што папрасілі б. А тут яна ляжыць прама пад нагамі, і ніхто не хоча яе набыць. Я тады ўспомніў, як у казахскім пасёлку, куды я ў 1966 годзе трапіў як баец цаліннага студэнцкага атрада, убачыў у кнігарні яшчэ здалёк, ад парога, кніжку, на якой быў знаёмы малюнак – выява Маленькага прынца. Кінуўся да прылаўка, схпіў, чытаю: Сент-Экзюперы!!! Але... «Кішкентай шахзада»... Гэта быў пераклад на казахскую мову. Але я купіў яго, хаця б дзеля малюнкаў.

Многія творы, якія карысталіся папулярнасцю, выдаваліся ў таннай серыі «Раман-газета», некаторыя з іх мне ўдалося раздабыць. Я іх пераплятаў, апрапаў у цвёрдыя вокладкі. А з часопісных публікацый выразаў тое, што мяне цікавіла, і таксама пераплятаў. Так у мяне з'явілася асобная падборка любімых твораў, якія я сам зрабіў кнігамі. Газетныя публікацыі складаваў па папках.

Ёсць у мяне і кнігі з аўтографамі аўтараў. Асабліва даражу падараванымі мне тымі, з кім я добра знаёмы, сябрую, працую разам.

Па тэлевізары з 1975 года пачалі паказваць гульні «Што? Дзе? Калі?», прызамі ў якой былі якраз дэфіцытныя кнігі. Тым, хто іх выйграваў, я таксама жудасна зайздросціў. Асабліва тады, калі ўгадваў адказы. Але ніводная з тых прызаваў кніг мне ў кнігарнях не трапілася.

У Віцебскай гарадской бібліятэцы я пазнаёміўся з будучай жонкай – Таццянай Фёдаравай, яна была выпускніцай бібліятэчнага аддзялення Ленінградскага інстытута культуры (зноў дзеянне чараў!). У яе дома была багатая хатняя бібліятэка. Бацька, Аляксандр Іванавіч Фёдараў, быў вельмі эрудыраваным чалавекам, заядлым кніжнікам, ён знайшоў падыход да кнігагандляроў, яму ўдавалася купляць і «дэфіцыт», па падпісцы сабраў многа збораў твораў. Калі цесць і цешча пайшлі з жыцця, большая частка бібліятэкі дасталася нам.

Тады мы якраз узбіліся на сваё жылло, а я перайшоў на працу ў выдавецтва. Але хаця аказаўся нібыта і бліжэй да кніжнай справы, а ўсё ж многія кнігі ці набываў пасля доўгіх пошукаў, ці зусім не мог здабыць. Цікава ўспомніць, што я ў выдавецтве адну кніжку з ліку любімых у дзяцінстве – «Барацьба за агонь» Ж. Роні Старшага – прапанаваў выдаць, і яе выдалі. Гэтую кніжку ў дзяцінстве (шосты клас) я выменяў у школьнага сябра Вані Захарыча за нейкую цацку, але потым яна страцілася – зачыталі. Вядома, уплываць на тэматычныя планы выдавецтва ў сваіх інтарэсах я не мог у шырокіх межах. Былі просьбы чытачоў, і часам ім ішлі насустрач, калі

кніга была папулярная і аўтару не трэба было плаціць ганарар за даўнасцю яе першага выдання.

Зразумела, што папаўнялася, і вельмі актыўна, хатняя бібліятэка і тады, калі я перайшоў на працу ў БДУ. Мне узяў да сябе на кафедру беларускай літаратуры Алег Антонавіч Лойка, каб я чытаў курс літаратуры народаў СССР. Давялося тэрмінова папаўняць хатні кнігазбор творамі пісьменнікаў з рэспублік Савецкага Саюза, іх у мяне тады амаль не было. Асабліва многа я тады набыў кніг на украінскай мове, адмыслова ездзіў купляць іх у Кіеў. Многа добрых кніг было куплена таксама ў час паездак у Маскву, Ленінград, Вільню.

Што ж стала ў'яўляць сабой наша хатняя бібліятэка ў часы, калі ўжо была свая «хата», кватэра, калі можна было купіць кніжныя шафы, павесіць паліцы, а кнігі расставіць згодна нейкай сістэмы?

Я не набываў і цяпер не набываю кнігі для хатняй бібліятэкі з мэтай мець літаральна ўсё, не калекцыянірую кніг. Палічыў, што гэта немагчыма і недарэчна. Прачытаў эсэ Янкі Сіпакова пра ягоную хатнюю бібліятэку. Быў, з аднаго боку, уражаны шырынёй ягоных чытацкіх інтарэсаў, але з другога, не прымаю жадання збіраць яшчэ і перавыданні, бібліятэчныя серыі, анталогіі. У мяне прынцып адзін: купляць тое, што захочацца перачытаць, што спатрэбіцца для працы. Вядома, купляю слоўнікі, энцыклапедычныя даведнікі, навуковую літаратуру.

Праўда, патрэбную для работы кніжку не заўсёды ўдавалася і ўдаецца прыдбаць. Таму я па-ранейшаму хаджу ў бібліятэкі, праглядаю каталогі, сяджу ў чытальных залах.

Ёсць творы, якія я, што называецца, «на дух не прымаю», якія не тое што перачытваць, але і забіраць у галаву не хачу. Вядома, жадання набыць іх, трымаць у хатняй бібліятэцы няма.

Насталі часы «перабудовы», распаўся СССР. З дзяржаўных бібліятэк выкідвалі творы Маркса, Леніна, Брэжнева, партыйную публіцыстыку. Букіністычныя магазіны не спраўляліся прымаць тое, за чым некалі чытачы палявалі, ганяліся, дзеля набыцця чаго, што называецца, вылузваліся са скуры. Многія кнігі, у тым ліку і мастацкія, сапраўды, маральна састарэлі тады, іх ужо не хацелася перачытваць. Але... не хацелася і выкідаць з хатняй бібліятэкі. З імі было нешта звязана, ды і невядома яшчэ, ці не спатрэбіцца якая з іх. Хаця б для таго, каб прыгадаць штосьці з мінулага...

А нядаўна я купіў новае цуда тэхнікі – электронную кнігу. У яе памяці можна захоўваць усё, што патрэбна, што сам пажадаеш. Гэтую кніжку зручна чытаць і ў дарозе. Першы раз я скарыстаў яе магчымасці, калі восем гадзін ляцеў у Канаду. Спаць не хацелася, творы для электроннай кнігі я падабраў цікавыя, час у палёце ішоў незаўважна. Тыя творы, якія я прачытаў тады, у кніжным фармаце не змесціліся б у «ручную кладзь».

Хто ведае, можа быць, у чалавека будучага дзе-небудзь на адмысловай падстаўцы на сталe будзе стаяць усяго адна, адзіная кніжка – электронная, кніжныя паліцы ад падлогі да столі не будуць болей часткай інтэр'еру кватэры. Можа, будзе прыдуманая прылада для чытання, якую пакуль што і

ўявіць немагчыма. Але пакуль што хатнія бібліятэкі існуюць, папаўняюцца. Час ад часу я прыношу з кнігарні ці бяру з паліцы хатняй бібліятэкі тое, што мне хочацца чытаць менавіта ў выглядзе кнігі, няспешна перагортваючы старонкі, любуючыся малюнкамі, свабодна звяртаючыся да каментарыяў, пасляслоў'я. Усё ж ёсць у тым свая асалода.

І зноў вяртаюся да свайго нараджэння. Вось як адна з праяў фальклорнай свядомасці паўплывала на мой лёс. Кім бы я мог стаць, каб не тое магічнае дзейства, хто ведае. А такі вось спосаб уздзейнічаць на будучае, прымушае задумацца. У фальклоры ёсць многа таямнічага, і, ведаючы народныя звычаі, варта жыць з імі ў добрай згодзе.

